
Zapisi

Marjeta Čampa

Nekaj odmevov slovenske zgodovine in kulture v vsakdanjem NOB tisku v arhivu INZ

Iz zbirke NOB tiska želim predstaviti del tako imenovanega jubilejnega tiska, ki je vsebinsko vezan na dogodke iz slovenske zgodovine ter kulture do leta 1941 in tudi na imena naše klasične književnosti. Tu je zajeto gradivo iz let 1943 – 1945: koledarji, brošure in letaki ter vabila na prireditve.

Z jubilejnim tiskom se je poudarjalo nekatere pomembne politične in kulturne obletnice in jih na ta način vključevalo v slovenski partizanski vsakdanjik ter v razne prireditve. Omenjeni tiski imajo bolj ali manj opazen politično propagandni akcent. Mnoge jubilejne izdaje so bile posvečene KPJ, oktobrski revoluciji ter Rdeči armadi in OF, kot tudi partizanskim enotam itd. Tokrat pa predstavljam le 20 tiskanih enot, ki so namenjene Prešernu in njegovi Zdravljici, Simonu Gedorčiču, Ivanu Cankarju, Josipu Jurčiču ter slovanskima apostoloma Cirilu in Metodu. Koledarji so več ali manj objavljali spominske dneve in jubileje, dva izmed njih bom posebej omenila.

Za zgodovinarja je zanimivo tudi širše vprašanje, koliko sta bili slovenska kulturna tradicija in zgodovina nasploh prisotni v vsakdanjem političnem delu OF in KPS med vojno. Tako je imela na primer Primorska specifičen položaj zaradi svoje težke izkušnje pod italijanskim fašizmom in je še posebej gojila slovensko nacionalno zavest, kar se lepo odraža v njenem NOB tisku. Za odgovor na prej omenjeno vprašanje bi bilo treba poiskati gradivo pri vseh vrstah komunikacij, ki so bile tedaj na voljo.¹

¹ V poštevek pridejo članki v pomembnejših glasilih. Med njimi ima na primer Partizanski dnevnik (tiskane številke 1944–1945) nekaj prispevkov o slovenski in jugoslovanski zgodovini 19. in 20. stoletja in o koroškem plebiscitu. Objavljal je tekste ob Gregorčičevem jubileju, pa o Levstikovi in Prešernovi obletnici, o Simonu Jenku. Izšla je tudi študija o Trstu izpod peresa Frana Zwittera.

List Delo (3. štev. 1942) ima na naslovnici risbi Vlasta Kopača: vseslovanski kmečki upor 1515 in partizanski juriš. – Nikolaj Pirnat je avtor najbolj uspelega partizanskega lepaka (1945): jezdec s puško in zraven dodan napis – »Narod! Matija Gubec ti kliče...«

V neperiodiki so zanimivi nekateri teksti: Slovenski zbornik 1942; Boris Zihnerl, Zakaj je propadla Jugoslavija (1942); Fran Zwitter, Pregled zgodovine Slovencev v okviru zgodovine Južnih Slovanov (1944); Slovenska politična zgodovina (1944). Zwitterova knjiga ni bila izbrana za pomožni učbenik v partizanskih gimnazijah. Četudi je bil Pregled zgodovine razmnožen na Primorskem, bi z znano partizansko iznajdljivostjo verjetno lahko nekako poskrbeli, da bi ta publikacija prišla do srednješolcev.

Za začetek naj omenim dva žepna koledarja, ki objavljata obsežen seznam spominskih dni in jubilejev iz narodne in občje zgodovine, seveda s posebnim poudarkom na NOB: *Naš koledar 1945. Izd. Propagandna komisija pri IOOF (64 str., tisk); Koledarček Partizanskega dnevnika za leto 1945. Izd. Pokrajinski odbor OF za Slov. Primorje (36 str., tisk)*. Vrsta oseb in dogodkov pa se tukaj nanaša tudi na slovensko zgodovino do leta 1941: 1414 zadnjič ustoličen koroški vojvoda na Gosposvetskem polju; 1797 Vodnikove Novice, A. T. Linhart, Matija Čop, France Prešeren, Simon Jenko, Fran Levstik, Simon Gregorčič, Anton Aškerc, Ivan Cankar, Oton Župančič; igralec Ignacij Borštnik, slikar Rihard Jakopič; slovanski apostol Metod, Primož Trubar, Jurij Dalmatin; vseslovenski kmečki upor 1515, Matija Gubec; politični program Zedinjene Slovenije 1848 in ljubljanski program 1870, priključitev Beneških Slovencev k Italiji 1866, ljutomerski tabor 1868, majniška deklaracija 1917, 29. oktober 1918 – praznik osvoboditve Slovencev izpod Avstrije, 1. december 1918 – zedinjenje v Kraljevino SHS, leta 1918 Rudolf Maister ohrani Maribor za Jugoslavijo, 1919. leta priključitev Prekmurja k Jugoslaviji, koroški plebiscit 1920, bazoviške žrtve 1930. Tako sta omenjena koledarja opisala del slovenske poti skozi čas.

Brošure in letaki:

Metod Mikuž: Slovanska apostola sv. Ciril in Metod. 1944 (cikl., 16 str.). Publikacija je bila izdana za 5. julij, to je datum, ki je po koledarju posvečen Cirilu in Metodu. Tekst ima lep, razumljiv jezik, pa čeprav razlaga dogajanja v zgodnjem srednjem veku. Misli, ki se vmes nevsiljivo dotikajo tudi vojnih dni se nanašajo na vlogo nemškega okupatorja, politično razcepljenost Slovencev, na obsodbo sodelovanja z Nemci ter poziv slovenski duhovščini naj sodeluje v boju na strani naroda. – France Mihelič je naslovno stran brošure lepo opremil z linorezom.

Letak *Za velikima Slovanoma (3 izd., 1 str., cikl., tisk)* govori o tem, da Cirilovo in Metodovo delo nadaljujejo borci, ki se bijejo proti izkoriščanju vere za zatiranje narodov, ki se borijo proti Nemcem. Ti borci so partizani, to je Narodno osvobodilna vojska pod vodstvom Tita; izdajalsko delo pa nadaljujejo domobranci, ki so se zvezali z Nemci.

Prešernova Zdravljica. Izd. Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko ob stoletnici Zdravljice. Tiskala tiskarna TRILOF decembra 1944 (18 str.), 1500 numeriranih izvodov. (Po en izvod je bil posvečen Josipu Brozu – Titu in Edvardu Kardelju). Celostranske linoreze je prispeval Janez Vidic, vinjete pa Marjan Šorli-Viher. To je gotovo

Radio Osvobodilna fronta (ROF) s svojimi političnimi in kulturnimi oddajami v Črnomlju (1944–1945) ni imel tako malo poslušalcev po Sloveniji. Med drugim je tudi Fran Zwitter imel predavanje o tržaškem vprašanju in Josip Vidmar je spregovoril o Prešernu.

Tako imenovane plebiscitne akcije OF v Ljubljani so s protestom proti okupatorju obenem poudarjale zgodovinsko in kulturno kontinuiteto boja: 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 7. februarja 1942.

Partizanske srednje šole so uporabljale pri pouku zgodovine Speransovo knjigo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in Zihlerovo brošuro Zakaj je propadla Jugoslavija*. – Taboriščna čitanka (Gravina 1944) vsebuje tudi nekaj skic iz 12 stoletij slovenske zgodovine.

Povsem izven vsakdanjega okvira poteka politično in kulturno življenje v Črnomlju v letih 1944–1945 (SNOS, Slov. narodno gledališče tudi s predstavami Cankarja in Linharta, Znanstveni inštitut itd.).

najlepši primerek slovenskega NOB tiska in na svoj način izstopa iz vsakdanjika, v kakršnem je potekalo politično delo. Ni čudno, da je ta bibliofilska izdaja doživela po vojni že tri ponatise.²

Tiskarna TRILOF je 29. novembra 1944 natisnila *Prešernovo Zdravljico v obliki letaka na 3 straneh z linorezom*.

Glasilo Triglavski odmevi je že v svoji 3. številki 1944 na 6 straneh objavilo *Zdravljico*; z ilustracijami jo je opremil Dore Klemenčič-Maj, Drago Lovrič je napisal spremni tekst ob stoletnici. Odmevi so razmnoženi v ciklostilu, ok. 200 izvodov štejejo, napisani naj bi bili februarja ali marca 1944.

Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo je izdal za 8. februar 1944 *letak z naslovom Stoletnica Prešernove Zdravljice (cikl., 4 str.)*. Poleg besedila *Zdravljice* je tudi spremni tekst: »Navada je, da proslavljamo obletnice velikih mož in velikih dogodkov, ni pa bila doslej navada, da bi proslavljali obletnico kake pesmi. Prešernova *Zdravljica*, ki je nastala leta 1844, pa je za nas tako pomembna pesem, da ne smemo prezreti njene stoletnice... Prešernova *Zdravljica* je naš program... Zdi se, kakor da je Prešeren iz groba narekoval cilje našemu osvobodilnemu gibanju: osvoboditev vseh Slovencev, solidarnost Slovanov, bodoče mirno sožitje med narodi...« Ob koncu je dodano podrobnejše navodilo kako naj se izvede proslava 8. februarja 1944, na samo obletnico Prešernove smrti.

Prešeren - glasnik naše borbe in naše svobode. (Gradivo za slavnostne mitinge ob proglasitvi obletnice Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda). Izd. Propagandni odd. Glavnega štaba NOV in PO Slov. februarja 1945 (cikl., 15 + 2 str. + pril.) Brošura prinaša odlok predsedstva SNOS-a o proglasitvi slov. kulturnega praznika (1. 2. 1945); v uvodu ugotavlja, da je Prešernova kulturna dediščina v svoji politični in obče človeški vsebini temelj ter jedro načel in ciljev narodnoosvobodilne borbe. NOB uresničuje Prešernove družbene ideale. - Članek citira med drugim Uvod h Krstu pri Savici in ob teh vrsticah (... kjer nje sinovi si prosti volijo vero in postave...) zadovoljno komentira: »Kdo je lepše izrazil težnjo po resnično demokratični ljudski oblasti in svobodi? S Prešernom danes to demokracijo in svobodo gradimo...« V osrednjem delu je objavljeno gradivo za mitinge: deli Sonetnega venca, pesem Slovo od mladosti, odlomek iz Uvoda h Krstu pri Savici, *Zdravljica*, pesem Otona Župančiča Tja bomo našli pot, zborna deklamacija Franceta Kosmača Prešernov rod; v prilogi je še Prešernova pesem Soldaška (z notnim zapisom).

Simon Gregorčič. Ob stoletnici pesnikovega rojstva 1844 - 1944. Izd. Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS 1944 (tisk, 15. str.). Iz uvodne besede je ta-le odstavek: ... »Med velikimi oblikovalci slovenske zavesti, ki je naš narod prerodila v narod borcev, je bil Simon Gregorčič eden največjih... Zato ga današnja borbena Slovenija slavi... In popolnoma razumljivo je, da je naša Narodno Osvobodilna Vojska počastila

² Prešernova *Zdravljica* (France Prešeren). Jesenice, Pripravljalni odbor za izvedbo VI. zbora gorenjskih aktivistov pri občinski konferenci SZDL Jesenice, 1974.

Prešernova *Zdravljica*. Maribor, Obzorja 1975. Spremno besedilo napisal Lojze Gostiša.

Prešernova *Zdravljica*. Ljubljana, Borec 1988. Spremna beseda Boris Paternu. V počastitev 30. obletnice založbe Borec.

pesnikovo delo in spomin s tem, da je XVII. brigado, ki nastopa v pesnikovi ožji domovini, krstila za brigado Simona Gregorčiča...³ Sledi opis pesnikovega življenja in dela, ki proti koncu izzveni v dokaj ostro aktualiziranje: »... mahničevstvo pustoši tudi še danes. Kakor se je nekdanj izživljalo v napadanju vseh naprednih slovenskih moži in gibanj, tako se je danes po doslednosti razvoja razvilo v očitno in zločinsko narodno izdajstvo: postavilo se je v odkrito oboroženo borbo proti narodu samemu!«

Lepo urejeno brošuro dopolnjujeta dve Jakčevi jedkanci (pesnikov portret in popokališče pri Sv. Lovrencu).

Simon Gregorčič. Ob stoletnici pesnikovega rojstva. 1844 - 1944. Izd. Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje 1944 (10 str., cikl.). France Bevk je napisal v uvodu: »Lahko trdimo, da je prav ob Gregorčičevih pesmih znatno zrasla samozavest našega naroda. In da se danes primorsko ljudstvo lahko ponaša s tako krepko narodno zavestjo, je v obilni meri pesnikova zasluga... Gregorčičeva pesem je bila doma prav tako v brigadah kot na terenu, glasila se je na vseh mitingih in kulturnih prireditvah... Naši junaški borci so njegovi dediči, izvrševalci njegove oporoke, ki se glasi: Združena Slovenija in ena družina vseh jugoslovanskih narodov...« Brošura prinaša še kratek opis pesnikovega življenja in dela.

Ob 100 letnici rojstva pesnika Simona Gregorčiča. (4 str. cikl. + ovoj, ilustr.). Brošuro je verjetno izdal Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo 1944: objavljen je samo slavnostni govor, v katerem na poljuden način posreduje pesnikovo življenje in delo. Zaključek zveni poetično: »Pesnika Simona Gregorčiča bi ne mogli lepše proslaviti kot ga proslavljamo danes, ko se borimo za uresničenje njegovih in naših sanj...«

Ob stoletnici rojstva Simona Gregorčiča. 1944. (letak, 3 str., cikl.) Vmes med Gregorčičevim življenjepisom je nekaj lepo komentiranih kitic iz njegove poezije: Delavcem, Soči, V pepelnici noči itd.

Simon Gregorčič. Izbrane pesmi. Za stoletnico pesnikovega rojstva 1844-1944. Izd. Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS 1944 (tisk, 66 + 1 str.). Objavljene so uvodne besede Ivana Cankarja, kratek življenjepis pesnika in 35 najbolj znanih pesmi. Pesnikov portret na ovitku je delo Iveta Šubica, ki lepo dopolnjuje to skrbno pripravljeno knjižico.

Pokrajinski odbor OF za Slov. Primorje je 1944. leta izdal v ciklostilu vsebinsko povsem enako pesmarico: *S. Gregorčič, Izbrane pesmi. Za stoletnico pesnikovega rojstva 1844-1944 (64 str.)*. Ni objavljen Gregorčičev življenjepis, pač pa so dodane med tekstom in na ovitku lepe vinjete, kar priča o pesnikovi priljubljenosti med njegovimi rojaki.

Gregorčičevo pesmarico je (prav tako ob stoletnici) uredil Makso Pirnik, izd. pa Odsek za prosveto in kulturo pri Predsedstvu SNOS 1944 (7 pesmi z notami, 24 str., cikl.). Pirnik je dodal zanimiv, četudi nepopoln seznam vseh Gregorčičevih pesmi, ki so bile dotlej uglasbene.

³ So tudi brigade, ki so bile poimenovane po Francetu Prešernu, Srečku Kosovelu, Ivanu Cankarju, Franu Levstiku ter Ivanu Gradniku in Matiji Gubcu.

Devet Gregorčičevih: ta lepo urejena pesmarica je izšla oktobra 1944. leta v *Bariju* (20 str., cikl.) za Gregorčičev jubilej. Pesnika je predstavil Tine Logar in uvodoma zapisal: »V teh otožno lepih oktobrskih dneh, ko naša Narodno osvobodilna vojska od Koroške do Kolpe in od Trsta do Maribora bije zadnje težke in krvave bitke za popolno osvoboditev in združitve slovenske zemlje in naroda ter tako s puško in pestjo ostvarja davni sen vseh naših velikih mož in vodnikov, se ves slovenski narod, posebno pa Primorski Slovenci, pripravlja, da dostojno proslavi stoletnico rojstva Simona Gregorčiča, pesnika, duhovnika, kulturnega in političnega delavca...« Nato je Logar hotel predvsem prikazati politične in kulturne razmere na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. V izbor devetih pesmi so prišle predvsem tiste, ki imajo najmočnejši nacionalni in socialni akcent: Soči, Domovini, Naš narodni dom, V pepelnični noči, Kmeti hiši, Delavcem.

Med tekstom je vpletenih nekaj vinjet.

Ob petindvajsetletnici smrti Ivana Cankarja. Izd. Pokrajinski odbor OF za Prim. Slovenijo 1943, (cikl., II + 22 str.). Poljudno napisana uvodna beseda je posvečena pisatelju tudi s temi vrsticami: ... »Toda Ivan Cankar ni bil samo stvaritelj umetnin, glasnik lepote, bil je v isti vrsti tudi borec. Danes, v dobi boja, nas zanima predvsem ta plat njegovega ustvarjanja... Z mirno vestjo lahko trdimo, da je Ivan Cankar idejni predhodnik našega odpora proti okupatorju, našega osvobodilnega gibanja, boja za socialno pravičnost in pravo demokracijo...« Sledi osrednji del z odlomki iz Petra Klepca in Hlapca Jerneja ter Bele krizanteme z dodanim komentarjem: »Narod – Peter Klepec – se je zavedel svojih sil, noče več služiti tujim gospodarjem, uprl se jim je z orožjem v rokah, biti hoče sam svoj gospod... Hlapec Jernej vpije glasneje od vseh teorij, da je zemlja tistega, ki jo obdeluje, da človek ne sme izkoriščati človeka, da mora vsak uživati sadove svojega truda...«

To je gradivo za Cankarjeve proslave, kjer naj »med odmori in po prireditvi vsi navzoči pejejo partizanske pesmi«.

France Bevk: Ob 100 letnici rojstva pisatelja Josipa Jurčiča. Izd. Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo februarja 1944, (cikl., 12 str.). Iz brošure je razvidno, kako so potekale proslave Jurčičevega jubileja: kratek življenjepis pisatelja, Gregorčičeva pesem v Jurčičev spomin, dramatisiran prizor o Krjavlju iz Desetega brata in odlomek iz Tugomerja. Bevk je publikacijo pripravil in uredil kot je sam zapisal, za najširše občinstvo; udeleženci proslav morajo vedeti, koga proslavljajo in kaj je slavljenec pomenil za slovenski narod. Priporočljivo je, da si posamezne točke sledijo v istem vrstnem redu kot v tej brošuri. Vendar pa prireditelji lahko program razširijo, v tem primeru naj nove točke primerno razporedijo med ostale. –

Vabila:

Ker hranimo samo tri tovrstne enote, vse navajam.

Vabilo na proslavo Sv. Cirila in Metoda, »ki bo združena z otvoritvijo Frontnega gledališča VII. korpusa julija (1944) je napisano na treh straneh in ilustrirano; četudi v ciklostilu, je vidna prizadevnost organizatorjev.

Lepo vabilo na slavnostno akademijo v proslavo Prešernovega dne 8. februarja 1945 v Črnomlju je izdalo Predsedstvo SNOS. Slavnostni govornik je bil Josip Vidmar. (Vabilo je prineslo tudi tekst odloka o proglasitvi kulturnega praznika slov. naroda. Tisk, 3 str., ilustr.).

Kulturno prosvetno društvo »Franc Rozman« v Beogradu je vabilo na Prešernovo proslavo 11. februarja 1945 na Kolarčevi univerzi ob »slovenskem kulturnem prazniku«. Pozdravno besedo je imel Ivan Vasić. (4 str., tisk, ilustr.).

Za zaključek te predstavitve gradiva bi omenila nekaj vprašanj, ki se ob tem pojavljajo. V naši zbirki NOB tiska je 1367 naslovov neperiodike; seveda je del naslovov podvojen, ker so vmes različne izdaje. Vseeno pa 14 predstavljenih jubilejnih tiskov – brošur ni v zadovoljivem sorazmerju s celotno tiskano oziroma ciklostirano produkcijo. Čeprav upoštevamo, da to nikakor niso edine publikacije namenjene kulturi ter zgodovini in da je imel tisk propagandno nalogo.¹ – Tudi koledarji so razen dveh izjem s svojim izborom spominskih dni dajali veliko prednost NOB, oktobrski revoluciji ter Rdeči armadi itd.⁴

Med vojno menda ni izšla nobena, četudi poljudna izdaja Prešernovih Poezij. Pač pa so Primorci 1944 prvi pripravili jubilejni natis Zdravljice, ki je skupaj s kasnejšo znano gorenjsko izdajo tiskarne TRILOF malo pozno zapolnila vrzel. – Tudi slovenskih narodnih pesmi nimamo v obliki samostojne pesmarice. –

Proslavljanje kulturnih jubilejev je bilo na terenu dobro organizirano. Sicer je bilo dovoljeno razširiti spored proslave, pa je vseeno tudi France Bevk zapisal: »... je priporočljivo, da si posamezne točke sledijo v istem vrstnem redu kot v tej brošuri...« Pologaj na Primorskem je bil dokaj ugoden in slovensko nacionalno zavest so gradili tudi s poudarjanjem zgodovinske kontinuitete.⁵ Simonu Gregorčiču so se dostojno oddolžili ob 100-letnici njegovega rojstva. –

Dokaj skromni vtis ob naših maloštevilnih tako imenovanih jubilejnih tiskih vsaj malo popravlja 1. zvezek Izbor pesmi in proze za naše prireditve, ki je izšel tik pred koncem vojne aprila 1945. (Izd. Propagandni oddelek Glavnega štaba za Slov., cikl., 51 str.) Četudi je glavnina namenjena NOB pesništvu, pa je v I. delu upoštevanih tudi 7 pesnikov od F. Prešerna, S. Gregorčiča do O. Župančiča. Vse njihove pesmi imajo svojo socialno ali nacionalno sporočilnost. V uvodni besedi je lepo zapisano priznanje: »S tem, da smo uvrstili tudi dela, ki spadajo v našo književno preteklost, hočemo poudarjati, da naša nova kultura ni zavrgla tistih starih kulturnih vrednot, ki so skozi stoletja budila v našem narodu stremljenja po svobodi, katero smo v narodno osvobodilni borbi izvojevali...«

⁴ Iz ohranjenih vabil oz. sporedov je mogoče sklepati, da so tudi med politično pomembnimi proslavami prevladovala počastitve Rdeče armade, oktobrske revolucije, OF ter večjih partizanskih enot itd. (Na sporedih najdemo vmes tudi točke, ki so bile izbrane iz slov. kulturnega obdobja do leta 1941. Seveda pa teh proslav ne moremo enostavno prišteti k vsakdanjiku. So samo eden izmed pokazateljev.)

⁵ V tem kontekstu je obrobno zanimiv še en spored proslave: za obletnico IX. korpusa 6. 1. 1945 v Cerknem je bil program prireditve vsebinsko lepo razdeljen v 3 dele; avtorji oz. njihova dela do leta 1918, 1918–1941 ter 1941–1945.